

Religije pretkolumbovske Amerike

Željka Winkler*

Sažetak

U ovom je radu fenomenološkom metodom koncentričnih krugova istraživana religijski život na području pretkolumbovske Amerike, odnosno Srednje i Južne Amerike do 16. stoljeća. Središnji dio istraživanja čini analiza svetih gradova, svete osobe — šamana i mitologije. Sveti gradovi: Teotihuacan, Tikal, Chichen Itza i Cuzco ukazuju na iznimnu povezanost arhitekture s astronomskim i sakralnim principima. U starim američkim društvima redovito je postojanje šamana, kao svete osobe koja može ostvariti putovanje »u drugi svijet«, koristeći ekstatičku tehniku. U zadnjem poglavlju obrađen je mitološki svijet pretkolumbovske Amerike, objašnjen postanak svijeta i čovjeka u srednjoameričkoj, a zatim i u južnoameričkoj mitologiji.

Uvod

U ovom radu termin *religija* je korišten u širem smislu riječi, a odnosi se na sve manifestacije religijskog života na području antičke Amerike. Definicija pojma pretkolumbovska Amerika određuje povijesni i geografski okvir istraživanja i obuhvaća prostor Srednje i Južne Amerike do španjolskog osvajanja u 16. st.

Metoda kojom je obrađen sadržaj je fenomenološka, odnosno od izvanjskih formi pokušala sam prodrijeti do religioznog života. Fenomenološka metoda, koja podrazumijeva pristup »od pojavnosti do biti religije« može se realizirati na tri načina: *uzdužnim presjekom, poprečnim presjekom i putem koncentričnih krugova ili prstena*. Na ovom mjestu korištena je metoda *koncentričnih krugova*, kojom je analiziran vanjski osjetilni pojavni svijet religije, koji obuhvaća: sveti prostor, svetu radnju i svetu osobu. Zatim slijedi drugi prsten kojim se objašnjava doživljajni svijet religije, pogotovo izvanredni osjećaji koji se s tim u vezi javljaju (nadahnuće, poziv, vizije, ekstaza). I na koncu, dolazimo do prvoga unutarnjeg prstena koji čini bitan sadržaj religije: ideja o Bogu (teologija) i misao o stvaranju (kozmogonija i antropologija).¹

* Mr. sc. Željka Winkler, Zagreb.

1 Usp. Tomislav Ivančić, *Religija i religije*, Teovizija, Zagreb, 1998, 14 — 15.

1. Vanjski pojavni svijet religije

1.1. Sveti Gradovi

Najznačajniji sveti prostori starih američkih civilizacija su sveti gradovi. Proniknuti u misterij svetih gradova nije lako. Logičan početak je arheologija. Daje nam kronologiju starih kultura, neke informacije o njihovu načinu života, ali i poneku ideju o njihovim vjerovanjima i ritualima. Međutim, arheologija je proizvod modernog svijeta, a naš je cilj prodrijeti u svijet starih civilizacija. Može li nam ona biti efikasno sredstvo? Arheologija počiva na konceptu povijesne crte vremena, odnosno linearnog shvaćanja povijesti. S priličnom točnošću danas možemo odrediti kronološku starost nekog predmeta. Hoće li nam takav postupak pomoći u pronicanju osnovnih principa starih civilizacija? Može li nam reći nešto o transcendentnim karakteristikama?

Koncept povijesti kakav poznajemo danas u starim američkim civilizacijama nije postojao (kao uostalom ni u većine drugih tradicionalnih zajednica). Arheologija je produkt našeg vremena, bolje rečeno, proizvod naše koncepcije vremena, odnosno povijesti: linearne, mehaničke, za razliku od mekanog, cikličkog poimanja vremena tradicionalnih kultura.²

Da bismo prodrli u srž stare civilizacije ili kulture, potrebno je shvatiti njihov način razmišljanja, pokušati »stati u njihove cipele«. Pri tome ne mislim na zanemarivanje svih dostignuća moderne znanosti, već uz potvrđene i prihvaćene načine i formule istraživanja treba konzultirati i metode starih kultura. Želimo li istražiti formulu nastanka nekoga starog grada ili građevine, arheologija ili povijest nam same neće dati sve odgovore. Jer ono što nas je i privuklo ovoj temi nije puko datiranje nastanka i propasti nekoga grada, palače, civilizacije, već otkrivanje važnijih i većih ljudskih tema, koje se uglavnom mogu svesti na potragu unutar nas samih: »Kako pronaći pravi put?«

Dakle, uz sve provjerene arheološke i povijesne metode, uzet ćemo u obzir i alternativne metode: geomanciju, astronomiju, proučavanje simbola i mitova.

1.2. Teotihuacan

Teotihuacan je prvo veliko civilizacijsko središte koje se pojavilo u centralnom Meksiku. Nastao je u 1. st. pr. Kr., kada velika populacija naseljava meksički bazen. Vladajući sloj u Teotihuacanu, koristeći međusobne razmirice svojih susjeda, širi premoć. To su činili kombinacijom ratovanja i religije, prisiljavajući tisuće stanovnika meksičkog bazena da napuste svoja sela i dođu u grad, koji je bio konstruiran na ogromnoj mrežnoj matrici. Dakle, tlocrt grada leži na pravilnoj pravokutnoj mreži. Izgradili su ogromne hramove i spomenike kako bi institucionalizirali svoju vladavinu. Najveće građevine su nastale u 1. st. pr. Kr. kao temelj Teotihuacana kao svetog grada, centra kozmosa.

2 Usp. Paul Devereux, *Secrets of ancient and sacred places*, London, 1998, 8.

Do kraja 1. st. populacija Teotihuacana je brojila oko 50 tisuća ljudi. U narednim stoljećima je kontinuirano rasla, te je do 7. st. Teotihuacan bio šesti grad na svijetu, s više od 125 tisuća stanovnika. Ključnu ulogu u razvoju grada odigrao je način na koji je vladajući sloj koristio privlačnost svetih građevina i prestiž svoje religije kako bi učinio grad raskršćem kozmosa. Jedno od tumačenja riječi Teotihuacan je »mjesto onih koji imaju putove bogova«. Ime gradu su dali Azteci, koji su se naselili stoljećima kasnije. Na Nahuatl jeziku, aztečkom jeziku, Teotihuacan znači »mjesto bogova« ili »mjesto (grad) nastanka bogova«.³

Centar grada je Piramida sunca, koja se uzdiže šezdeset metara, stepenasto. Orijentirana je zapadno prema Cerro Coloradu. Važno astronomsko otkriće, za kojim se dugo tragalo, bio je neobičan kut orijentacije, kojeg su se gradski planeri strogo držali kako bi održali aksijalni (osovinski) plan, i to ne samo u smještaju ulica i građevina, već i u toku rijeke San Juan, koji je kanaliziran po istom principu. Nakošena (koja stoji nakoso), sjever–jug centralna osovina je označena Ulicom mrtvih (Street of the Dead) i Piramidom sunca. Ulica mrtvih je duga 2,4 km i proteže se do Piramide mjeseca, koja je na njezinu sjevernom kraju. Nakon Piramide mjeseca osovina vodi k Cerro Gordou, glavnom izvoru vode, stoga vjerojatno također svetom mjestu.

Druga osovina siječe sjeverno–južnu na kratkoj udaljenosti južno od Piramide sunca, na mjestu označenom kao »udubljeni križ« (križ od udubljenih rupica). To je pojava ruševina na tlu, koju su arheolozi nazvali Vikinškom grupom, na istočnom kraju Ulice mrtvih. Mjeri jedan metar i sastoji se od dva koncentrična kruga izdubljenih rupica, raščetvorenih s dvije izdubljene linije, koje se sijeku u centru kružnice. Sjeverno–istočna osovina je okomica linije koja spaja dva izdubljena križa, koja su položena prema Plejadama, 150. godine. Na zemljopisnoj širini Teotihuacana sunce prolazi direktno odozgo dva dana svake godine. U podne tih dana nema sjene i Bog Sunca kratko silazi na Zemlju. 150 g. prva godišnja pojava Plejada navješćuje prvi dan sunčevog zenita. Dakle, orijentacija Teotihuacana usko je astronomski vezana uz pojavu Plejada.

Ali geomancija ide i dublje od tih spoznaja. 1971. uslijed jake oluje nastala je udubina na prednjem dijelu Piramide sunca. Otkrivene su stare stepenice koje vode u prirodnu spilju ispod piramide. Za Teotihuakance spilja je imala sakralno značenje, i tamo su se vjerojatno održavale šamanske inicijacije. Piramida sunca i osovinski plan cijelog grada su se vjerojatno razvili iz ovoga svetog mjesta.⁴ Osim solarnih i lunarnih događanja, koja su vjerojatno uvjetovala smještaj građevina Teotihuacana, zanimljiva je i arhitektura, odnosno piramidalni oblik. Struktura u obliku piramide značajan je kolektor atmosferskog elektriciteta, kao što je već zamijećeno kod egipatskih piramida.⁵

Uništenje Teotihuacana bilo je namjerno, sistematično i ritualno. Grad su vjerojatno uništili osvajači sa sjevera, Chichiemcs. Palače su spaljene, hramovi svede-

3 Usp. Judith Nies, *Native American history*, New York, 1996, 34.

4 Usp. Paul Devereux, *Secrets of ancient and sacred places*, 65.

5 Usp. *Isto*, 66.

ni na ruševine. Budući da je uništavanje bilo tako temeljito, cilj je vjerojatno bio da se grad više nikada ne obnovi. Nikada i nije obnovljen, ali je nešto populacije ostalo tamo još cijelo stoljeće. Azteci, koji su se doselili nekoliko stoljeća kasnije, s velikim su poštovanjem gledali na staru civilizaciju. Prije totalnog uništenja Teotihuacana vladajuća elita je pobjegla na sjever, u provincijski grad Tulu, i tamo je pokušala obnoviti teotihuacanska čuda. Tula je postala prijestolnica Tolteka i svoj vrhunac doživjela između 900. i 1100. godine, ponavljajući mnogo od kulture i teokracije prošlog grada.⁶

1.3. Tikal

Civilizacija Maya predstavlja najrazvijeniju civilizaciju Srednje Amerike, a jedan od njezinih ključnih elemenata jest grandiozna arhitektura. Desetak gradova i stotinjak spomenika razbacani su širom tropskih šuma Gvatemale, Hondurasa, Belizea, Meksika i u šikarama Yukatana. Građevine koje su nam ostavili Maye, a danas su proučavane od strane arheologa i drugih stručnjaka, daju nam sliku dinamike razvoja američkih društava. U periodu od početka nove ere do 12. stoljeća na ovim prostorima je cvalo sjajno umjetničko graditeljstvo. U isto vrijeme u Europi se događa vrhunac Rimskog Carstva, velika seoba naroda i rađanje srednjeg vijeka.

Zanimljivo je to što civilizacije Srednje Amerike nastaju i razvijaju se bez utjecaja Starog svijeta. Naime svaki kontakt stanovnika Europe i Azije, te stanovnika američkog kontinenta prestaje prije neolitičke ere.⁷ Činjenica je da su američke civilizacije prilično zaostajale za velikim civilizacijama Starog svijeta, ali su ipak u nekim domenama bile daleko ispred, npr. u području matematike i kalendara. Od početka moderne ere Maye su koristili numerički sistem baziran na nuli. On im je koristio u mjerenju vremena, u čemu su bili mnogo napredniji od Grka ili Rimljana. Mjerenje vremena, temeljeno na promatranju astronomskih tijela i finom promatranju, učinjenim proračunima, rezultiralo je matematičkim zakonima koji su stoljećima vrijedili.

Pojavu velikih gradova Maya, koje datiramo oko 200. god. pr. Kr., ne možemo razumjeti bez pogleda unazad. Kultura Olmeka koja je nastala 1200–1000. god. pr. Kr. u Meksičkom zaljevu dala je pečat svim pretkolumbovskim ceremonijalnim centrima. Tada se naime pojavljuju dvije osnovne građevine: piramida i igralište za loptanje. Utjecaj kiparskih kreacija Olmeka, posebno ogromnih glava, ostavio je trag na mnoge buduće kulture: *La Venta*, *Tres Zapotes*, *San Lorenzo*. Na teritoriju Maya arhitektura je slijedila istu evoluciju, nastankom piramida i igrališta za loptanje. Građevine, od strane arheologa definirane kao »strukture«, koje pripadaju toj zajedničkoj tradiciji su platforme, prvo zemljane, a onda kamene, koje su bile natkrivene svetištem. Njihov tlocrt je bio jednostavan: jedan ili dva kvadrata

6 Usp. Judith Nies, *Native American history*, 35.

7 Usp. Henri Stierlin, *The Maya — Palaces and pyramids of the reinfoest*, Tachen, Koln, 2001, 7.

ili pravokutnika postavljeni jedan nad drugim, svaki kat manji od prethodnog, ukrašen velikom sadrenom maskom. Centralne stepenice uzdižu se do svetišta.⁸

Kolosalnost arhitekture Maya doživljava svoj vrhunac upravo u Tikalu. U toj ogromnoj metropoli, koja je imala deset tisuća stanovnika, koncentracija političke i religijske moći omogućila je izgradnju velikoga kompleksa grandioznih spomenika, čija je sakralna funkcija bila povezana s ceremonijalnom ulogom.

Grad Tikal je otkriven tek u 18. st., a iskanjanja i proučavanja počinju tek 1881. Gradski centar sadrži 3000 spomenika u zoni od 16 km². U srcu te aglomeracije nalazi se tzv. ceremonijalna zona koja uključuje glavne piramide, igralište za loptanje i palače, i pokriva područje od 1200x600 m. Tu je smješteno i veliko svetište sjeverne akropole. Kompleks potječe iz 6. i 7. st. i označava renesansu metropole Petena. Simetrično je dizajniran, orijentiran sjever–jug, osovina mu je 200 m duga, a širina ne prelazi 150 m. U tom području nalazi se sedamnaest zgrada, a najimpresivnije dosežu i do 45 m. U pozadini Trga Velika Plaza, okruženog lijevo i desno velikim piramidama nazvanim Hram I i Hram II, cijela šuma komemoracijskih stela i žrtvenih oltara stoji ispred tri piramide, koje nose imena Hram 32, 33 i 34. Upravo je ovaj trg bio mjesto slavljenja moći dinastije vladara Tikala. Cijeli kompleks građevina je pažljivo planiran s obzirom na zahtjeve rituala, posvećenost raznim bogovima, hijerarhiju svetišta i dizajnerski plan koji su poštovali svi vladari nasljednici. Takvo plansko građenje se protezalo i na nekoliko stoljeća. Povijest građevina reflektira događaje koji su utjecali na grad. Odnose se na sjajne epizode, iz kojih su slijedile invazije, ustanci i kolaps.⁹

U 7. i 8. st. grad Tikal je bio mjesto blistave civilizacije. Kao dokaz za takvu tezu služe nam i otkrića pronađena u grobnici vladara Ah Cacaoa, otkrivenoj 1962. ispod Hrama I, »Piramide Velikog Jaguara«. Grobnica datira iz 734. godine, kada Ah Cacaov sin nasljeđuje tron Tikala. Sadrži bogatu paletu žada i školjaka, keramike i kostiju, koja predstavlja bogove u posebno rafiniranom figurativnom stilu. Ovakva otkrića pomažu nam da zamislimo život aristokracije Maya.¹⁰

Nakon sudbonosnog datuma 869. godine, koji se javlja na posljednjoj tikalskoj steli, povijest grada dolazi do svoga naglog kraja.

1.4. *Chichen Itza*

Razrušen ceremonijalni grad Chichen Itza nalazi se oko 120 km jugoistočno od Meride na sjeveru Yukatana. Grad su izgradili Maye između 600–830. godine. Prvobitno se nalazio na drugoj lokaciji. Maye su zauzimali ogromno područje, od zapadnog Hondurasa i Gvatemale na jugu do vrha Yukatanskog poluotoka na sjeveru.

Pojavili su se u 2. st. pr. Kr., kad su nastale njihove prve piramide na području današnje Gvatemale. Do 300. godine njihova arhitektura se razvila do visoke ra-

8 Usp. *Isto*, 8–14.

9 Usp. *Isto*, 37–51.

10 Usp. *Isto*, 56.

zine, kada počinje Klasični period Maya, i traje do 600. godine. Veliki ceremonijalni centri su bili fokus za populaciju koja je živjela raspršena po džungli. U kasnom Klasičnom razdoblju takvi centri se napuštaju i sjeverni gradovi poput Chichen Itze dolaze na scenu.

Maye su razvili svoju arhitekturu, slikanje i kiparenje, i imali svoje hijeroglife. Za njima su ostali mnogi tragovi. Bili su fascinirani i pojmom vremena. Razvili su aritmetički sustav koji im je omogućavao egzaktno praćenje neba i izračun astronomskih događanja. Svi važni događaji poput žrtvovanja, vjenčanja ili krštenja bili su usklađeni s njihovim kalendarom, koji je jedan od najkompliciranijih kalendara ikad stvorenih.

Maye su imali dva paralelna kalendarska sustava: svetu godinu (Tzolkin) i sekularnu godinu (Haab). Sveta godina se bazirala na ciklusu od 260 dana, a sekularna je imala 365 dana i bila podijeljena na 18 mjeseci od 20 dana i pet dodanih dana na kraju godine. Ta dva sustava su se miješala i trebale su proći 52 godine da se isti datum ponovi u oba sustava. Uz to, kombinirali su praćenje vremena i uz lunarne mjesece i 584–dnevni Venerin ciklus. To su nazivali Dugo brojanje (Long Count).¹¹ Venera je imala glavnu ulogu u mayanskoj kozmologiji. Za razliku od rimske Venere, božice ljubavi, mayanska je bila božica rata i krvavog žrtvovanja. Zbog toga su izrađivani Venerini almanasi, kako bi se izračunalo najpogodnije vrijeme za ritualne sukobe i žrtvovanje. *Caracol* (ime znači »puž« zbog izgleda i unutrašnjih zavijenih stepenica) pokazuje povezanost s Venerom i nebom općenito. Kupolasti izgled podsjeća na današnje moderne opservatorije.

Godine 987. Tolteci ulaze u Chichen Itzu i preuzimaju grad silom. Počinju graditi nove zgrade nešto sjevernije od starog grada. Castillo, igralište za loptanje, i Jaguarov hram pokazuju njihov utjecaj. Kompleksna mješavina meksičke i mayanske tradicije rezultirala je novim umjetničkim i političkim stilovima.

Castillo, stepenasta piramida, Kukulcanov hram, mayanska verzija Quetzalcoatl, peraste zmije, stoji na liniji koja povezuje dva prirodna bunara, koja su vjerojatno prvotno i privukla stanovništvo. Jedan se zove Xtolocov bunar, a drugi Bunar žrtvovanja. Ovaj potonji je bio sveti bunar. Chichen znači »usta bunara«.

Za vrijeme ekvinoxija na Castillu se odvija zanimljiva igra svjetla i sjena. Na svakoj strani piramide nalaze se ceremonijalne stepenice. Sat vremena prije ekvinoxijskog zalaska sunca sjeverozapadni ugao piramide baca zupčastu (nazubljenu) sjenu na ogradu sjevernih stepenica. Nastaje sjena oblika sličnog jukatanskoj autohtonoj čegrtuši. Na dnu ograde je u kamenu urezana zmijska glava, na koju se sjena naslanja. Ovaj dramatični efekt proizvodi simbol peraste zmije, koja je korištena u mayanskim i toltečkim ceremonijama.¹² Najznačajniji kompleks poznat pod imenom Hram ratnika jasno pokazuje utjecaj Tolteka, jer su osnove arhitekture prenesene direktno iz glavnog hrama u Tuli. To je bilo svetište Tlahuizcalpatecutli, posvećeno Veneri kao Jutarnjoj zvijezdi. Piramida je bila komponirana od četiri stupnja u talud–tablero formi, strane su bile pokrivene reljefima simbola

11 Usp. Paul Devereux, *Secrets of ancient and sacred places*, 68.

12 Usp. *Isto*, 69.

redova orlova i jaguara. Ova piramida je vjerna replika hrama u Tuli. Kad su Tolteci stigli u Chichen Itzu, odlučili su izgraditi neku verziju »super Tule«, kako bi obnovili svoje svetište.

Igralište za loptanje je česta struktura u pretkolumbovskim društvima, međutim igralište u Chichen Itzi je jedno od najljepših i najvećih. Kompleks uključuje nekoliko građevina, Hram jaguara, Hram tigrova, arenu za borbu i natkrivenu tribinu, vjerojatno za gradske uglednike. Igralište je imalo ritualni značaj, jer su igrači koji bi izgubili, bili žrtvovani odsijecanjem glava. Ikonografija sadrži cijeli niz lubanja, koje predstavljaju žrtvovane.¹³

1.5. Cuzco

Prijestolnica Inka, Cuzco, na jeziku Quechua znači središte. To je bio pupak svijeta Inka, njihova carstva koje se na svom vrhuncu protezalo na više od 3200 kilometara, od Čilea na jugu do Kolumbije na sjeveru. Bio je to i administrativni centar i sveti grad. Navodno je građen u obliku pume (ili lava?!).¹⁴

Oko 1200. godine Inke su preuzeli dominaciju nad mnogim plemenima u Andama. Razvijali su i konsolidirali svoje carstvo i socijalnu strukturu, sve dok ih nisu uništili Španjolci u 16. stoljeću. Carstvom je upravljao apsolutnim autoritetom Sapa Inka — najveći vladar i bog–kralj, Sin Sunca. U društvu Inka ljudi su imali ekonomsku sigurnost, ali su potpadali pod strogu hijerarhijsku shemu u kojoj su individualna sloboda i inicijativa bili minimalni.

Upravljanju ogromnim carstvom iz centra moći uvelike je pomagao izvanredan sustav putova koji je omogućavao brzu komunikaciju i mobilizaciju vojske. Osnovni nacrt sustava uključivao je dvije sjever–jug arterije, planinski put paralelan s obalnim. Širina cesta varira između 5 i 10 metara. Neke dionice su bile popločene (prekrivene), dok su druge jednostavno bile od nabijene zemlje, ograničene kamenjem. Kameni humci kao međaši ili svetišta bili su smješteni na određenim točkama na putovima, a stanice uz rub ceste ili TAMPU bile su postavljene svako malo uz put. One su bile za CHASQUINE ili glasonoše, koji su trčali od jedne stanice do druge, gdje bi jednostavna verbalna poruka ili specijalna roba ili QUIPU bili predani drugom glasonoši. Quipus su bili setovi konopaca različitih boja, koji su imali čvorove na različitim mjestima. Ovaj pametan mnemonički sustav je omogućio prenošenje ogromnog broja podataka.¹⁵ Ceste Inka su uglavnom bile ravne, ali su ponekad mogle i vijugati, kako bi se zaobišle neke prepreke. Jedino su CEQUES linije koje su bile striktno ravne zbog svoje društveno–političke i religijske prirode, i one su, kao i sve ostale ceste centrirane, na Cuzco.

Geomancijsko strukturiranje Cuzca potaknuto je od strane cara Pachacutija oko 1440. godine. On je kanalizirao Huatanay i Tullumayo rijeke kroz sveti grad. Glavne zgrade prijestolnice postavljene su u mrežnom uzorku, uz koje i oko kojih

13 Usp. *Isto*, 70.

14 Usp. Nigel Davies, *The ancient kingdoms of Peru*, Penguin Books, London, 1997, 136.

15 Usp. Paul Devereux, *Secrets of ancient and sacred places*, 77.

je bio rigidan socijalni red. Carstvo je bilo poznato kao »zemlja četiriju kvartova« i ljudi su dolazeći u Cuzco, morali odsjedati u određenim područjima, ovisno iz kojega dijela carstva dolaze. Fundamentalni element pri četverenju (razdjeljivanju) carstva bila je *Coricancha*, Hram sunca. Cuzco je bio centar carstva, a Coricancha pupak Cuzca. U mitologiji Inka, mjesto za Hram je pronašao Manco Capac, prvi Inka, koji je bio poslan na zemlju da donese civilizaciju. Koristio je zlatni štap, tražeći pravu lokaciju, i znano je da ju je pronašao kad je štap nestao u zemlji. Smještena na visoravni između mjesta gdje se dvije rijeke susreću, Coricancha je orijentirana prema lipanjskom solsticijskom izlasku sunca — sredina zime u Cuzcu. Danas su preživjeli samo ostaci Hrama, a Crkva sv. Dominga je nadograđena na njegovim temeljima.

Antropolog Gary Urton, živeći s andskim Indijancima, otkrio je da je Mliječni put glavni ključ u njihovoj kozmologiji. Ta pruga od zvijezda, koja je nastala prividnim skupljanjem zvijezda prema srcu naše galaksije, čini briljantni dio andskog noćnog neba. Za Indijance zenit, iznad glave, korespondira točki pupka na zemlji. Može se i vizualizirati zlatni štap koji se vertikalno spušta s neba na zemlju, slika kozmičke osi.¹⁶

Svaka *ceque* je bila zadužena za specifičnu socijalnu ili rodnu gupu. Što su zapravo bile *ceque*? Najjednostavnija definicija je da su to bili položaji svetih mjesta ili *huacas*. Huaca je mogao biti uspravljeni kamen ili prirodni komad stijene, vodopad ili izvor, hram ili svetište, sveto brdo ili sveto drvo i slično. Čini se da je postojalo između tri i trinaest svetih mjesta na području jedne *ceque*. Španjolski kroničari su identificirali 328 huaca na *cequama* oko Cuzca, tvrdeći da svaka predstavlja dan u godini.¹⁷

1.6. Sveta osoba — šaman

U pretpovijesnim društvima Amerike religija se temeljila na duhovima, vizijama i prirodnim silama. Ovaj koncept je imao mnoge varijacije, ali ključni element je uvijek bio isti: postojanje šamana. Šaman je bio osoba koja je bila u mogućnosti duhovno putovati »u drugi svijet«. On bi na takvo putovanje odlazio zbog raznih razloga. Tako je na primjer mogao ozdraviti bolesnu dušu nekog člana plemena, voditi umirućeg, za vrijeme ratova osigurati pobjedu ili zadobiti nadnaravne moći liječenja, bacanja kletve ili prizivanja kiše. Šaman je imao i proročke vizije, mogao se vratiti u mitska vremena i vidjeti povijest plemena, svijeta i kozmosa od samih početaka.

To putovanje u drugi svijet bilo je predočeno kao let šamanova duha dok je u transu. Danas takvo stanje duha označavamo kao »izvantjelesno iskustvo«. To putovanje, let duše, jest ono što razlikuje šamana od običnog svećenika ili voditelja ceremonije.¹⁸ Takav ekstatički doživljaj bio je praćen životinjskim duhovima koji

16 Usp. *Isto*, 78.

17 Usp. *Isto*, 80.

18 Paul Devereux, *Mysterious ancient America*, London, 2002, str. 110.

bi pomagali i vodili šamane u njihovim putovanjima u nematerijalnu sferu. Obično su to bile jake životinje, jaguar ili orao.

2. Doživljajni svijet religije

Ovaj metodološki korak koji čini drugi, uži krug, usko je vezan uz prethodni. Naime doživljajni svijet starih američkih religija odnosi se prvenstveno na doživljaje i izvanredne osjećaje koji karakteriziraju šamana i njegov cjelokupni život. Govori se o pozivu, nadahnuću i inicijaciji šamana, te ekstatičkom iskustvu.

U svim starim kulturama američkog kontinenta uvijek se nameće prisutnost jednog čovjeka kao okosnice religijskog zbivanja. Ne postoji jedan objedinjavajući termin kojim etnolozi nazivaju tu osobu, pa se tako u literaturi javljaju nazivi kao što su šaman, čarobnjak, vrač, vještac, magičar i slično.¹⁹ Možemo li upotrebljavati te nazive kao sinonime? U podrobnijoj analizi dolazimo do negativnog odgovora. Šamana razlikujemo od drugih »magičara« i vračeva primitivnih društava zbog njegove kompleksnosti; magiju i magičare susrećemo pomalo posvuda u svijetu, dok šamanizam pokazuje osobitu magičku »specijalnost«. ²⁰ Iako je šaman središnja figura religijskog života zajednice, nema monopol nad religijskim kultom.²¹ U mnogim zajednicama uz šamana koegzistira i svećenik koji prinosi žrtve, ali je i svaka glava obitelji također vođa kućnog kulta. Značajka koja je definirajuća za šamana i šamanizam jest ekstatičko iskustvo²², kao jedinstvena religijska pojava. Dakle šamanizam za početak možemo definirati kao ekstatičku tehniku.

Tko je šaman ili kako se postaje šamanom? Šaman »ima funkciju čarobnjaka, zaklinjača duhova i iscjelitelja. Po šamanskom vjerovanju šaman se bira između *jakih duša*, nadnaravnim izborom ili pozivom, a najčešće je reinkarnacija nekog pretka. Nastupa nakon inicijacijskog iskušenja (postovi i zabrane), kroz koje ga vodi iskusan učitelj. Vrstom posvete uvodi se u društvo (pleme), gdje često sam proglašava svoje novo stanje i položaj. Tada prima posebnu odjeću s vrpcama, resama i praporcima te bubanj, poseban znak svoje moći. Vjeruje se da je opsjednut dobrim i zlim duhovima pa u plemenu izaziva strah i divljenje. No njegovo je magijsko djelovanje u plemenu uglavnom zaštitničko.«²³

19 Mircea Eliade, *Shamanism — Archaic techniques of ecstasy*, Princeton, 1974, 3 — 12.

20 Marie-Madeleine Davy, *Enciklopedija mistika*, Zagreb, 1990, 37: »... šaman pokazuje magičku specijalnost; vladanje vatrom, magički let, itd.«

21 Prema Adolf Adam, *Uvod u katoličku liturgiju*, Zadar, 1993. Izraz »kult« (od lat. colere = njegovati, štovati, častiti) označuje čašćenje Boga slavljem i zahvalom, kroz znakove i simbole, pjevanje, glazbu i najrazličitije žrtvene čine.

22 Prema Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, 1985. »Ekstaza — grč. (ek — iz + stasis — stajanje) 1. najviši stupanj oduševljanja, veselja, zanos, zanesenost; bolestan ushit, stanje krajnjeg ushićenja: ushićenost, stanje »izvan sebe«; 2. u mistici nekih religija stanje neposrednog sjedinjenja s božanstvom, koje (stanje) nadilazi običnu svijest, »trans«; ekstatično — ushićeno, mahnito, pomamno, zaneseno.«

23 Razni autori, *Opći religijski leksikon*, Zagreb, 2002, 922.

Posvećenje je samostalni javni obred, no ponekad može biti i sasvim privatna stvar, izvršena u snu ili ekstatičkom doživljaju budućeg šamana. Postojeća svjedočanstva o šamanskim snovima pokazuju prepoznatljivu strukturu u povijesti religija. Priče i halucinacije koje se javljaju prilikom takvih događaja skiciraju koherentne tradicionalne modele, pravilno raščlanjene i bremenite teorijskim sadržajem. Putem posvećenja prenose se i tehnike i teorije šamanskih moći, bez obzira na način kako su te moći primljene (nasljedstvom, odobrenjem duhova, vlastitom voljom). Time pitanje je li neki šamanizam nasljedan ili spontan, zavisno od šamanove psihopatske konstitucije, dolazi u periferni plan, jer već u pravilnosti snova i potki halucinacija problematika dobiva sigurnije temelje, a pitanje psihopatije šamana dobiva drugačiju perspektivu. Naime često se dovodilo u vezu različite vrste šamanizma i živčanih bolesti, u prvom redu različite oblike histerije.

3. Mitologija

Bavimo li se poviješću religije neke civilizacije, proučavanje njene mitologije čini jedan od osnovnih elemenata za istraživanje. U ovom istraživanju termin *mitologija* je uglavnom korišten u smislu sustavnog proučavanja mitova i njihovih sadržaja, oblika, značenja i postanka. Postoje bezbrojni načini tumačenja mitova, ali pristupi se uglavnom mogu podijeliti na funkcionalni, simbolički i strukturalni. Budući da kategorije nisu jasno razlučene, navedene metode se često isprepliću.

Funkcionalistički pristup zastupa mišljenje da mitovi opravdavaju društvene činjenice. »Primjerice, jedna skupina ljudi od davnina živi od ribarenja. Oni posjeduju mit o nadnaravnom biću koje je u davna vremena naučilo njihove pretke kako da love ribu. Pripovijest objašnjava kako je došlo do toga da su postali ribari, opravdava njihov način života i ozakonjuje njihove tradicionalne ribarske tehnike kao i vjerovanja i običaje s time u vezi.«²⁴

Značajan doprinos proučavanju povijesti religije i s tim u vezi proučavanju strukture i funkcije mita dao je i Mircea Eliade. Primjenjujući komparativnu i fenomenološku metodu, nastojao je otkriti smisao mita u arhaičnom društvu, a onda uopće u religijskoj povijesti. Prema njemu je mit »priča o djelima nadnaravnih bića; mitskoj svijesti; to je istinita priča jer se odnosi na zbilju, a sveta jer se odnosi na djelo nadnaravnih bića; mit se uvijek odnosi na stvaranje svijeta i nastanak neke ustanove ili običaja. Upoznajući mit, arhaični čovjek upoznaje stvarnost i njome ovladava, pri tom nije riječ o apstraktnoj već o proživljenoj spoznaji, do koje se dolazi preko priče i rituala. Pričajući mit ili izvodeći obred kojim se on uprisutnjuje, sudionik je obuzet svetom zanosnom snagom pradogađaja. Mit bi dakle bio egzistencijalno iskustvo arhaičnog čovjeka, njime se čovjek kao smrtno, kulturno i spolno biće oblikovao onakvim kakav je danas. Stoga će razumijevanje mita, njegove strukture, funkcije i smisla bolje shvatiti i suvremeni čovjek, koji nije bez

24 Usp. *Isto*, 9.

određena mitskog poimanja, unatoč novovjekovnoj civilizaciji i višestrukim demitizacijama«. ²⁵

3.1. Srednjoamerička mitologija

Srednja Amerika je područje koje ne određuje u tolikoj mjeri fizička geografija, koliko povijest kulture. Povezujući Meksiko (koji se nalazi u Sjevernoj Americi) s Gvatemalom i susjednim srednjoameričkim državama, ona približno odgovara području koje su Hernando Cortes i njegova svita nazvali *Nova Španjolska*, kad su početkom 16. st. putovali iz Kube. Taj dio Novog svijeta ima složenu povijest gradova–država i carstava te zajedničke obrede i kalendar. Starosjedinci su u stanovitom smislu nadživjeli utjecaj što ga je širilo kršćanstvo i preobrazili vjerska naučavanja preuzeta iz Europe. Snaga im je bila tolika da su premostili razlike među jezicima starosjedilačkih kultura: Nahuja, koji obuhvaćaju Azteke i Tolteke iz meksičkih visoravni; Maya u Gvatemali i Yucatanu; kasnijih prispijelih skupina Otomang: Mixteka, Zapoteka i Otoma. ²⁶

Srednja Amerika se, osim toga, može smatrati i bibliografskim središtem pretkolumbovske Amerike. U knjižnicama je bilo knjiga pisanih na papiru ili na pergamentu, s paginacijom na prijeklop ili u vidu harmonike, čiji su sadržaji bili raspored obreda i rodoslovlje moćnih obitelji. Većina srednjoameričkih tekstova pisana je toltečkim ili Maya–pismom. Oba pisma se služe određenim nizovima likova, brojeva i znakova, svojstvenih njihovim obredima, i oba su vezana uz složene kalendare. Srednjoamerička književnost pisana starosjedilačkim i alfabetskim pismom može poslužiti kao mjerodavan vodič za upoznavanje načina života i mišljenja na koje Stari svijet dugo nije utjecao. U njoj se mit smatra prihvaćenim vjeronanjem; nije riječ o pripovijesti koja je plod mašte, već o društvenom dogovoru i filozofiji. ²⁷

3.1.1. Kozmologija

Srednjoamerički mitovi govore o višestrukome stvaranju. Govore o četiri stvaranja, »doba svijeta«²⁸ ili »sunaca«²⁹. Kroz ta doba pratimo napredak u razvoju, a sadašnje vrijeme ima poseban položaj kao peto doba, koje je sažetak ostalih.

Rukopis plemena Nahuja iz šesnaestog stoljeća, poznat pod imenom *Legende sunaca*, govori nešto više o tim dobima svijeta (suncima) i o njihovom kataklizmičkom kraju. U prvome, dobu vode, stvoreni su ljudi, jer ih je iz pepela oblikovao veliki toltečki i aztečki bog Quetzalcoatl. Tada je sve preplavila voda i ljudi se preobraziše u ribe. U dobu jaguara Sunce se pomračilo i jaguari su u tmuni proždri

25 Usp. Adalbert Rebić (glavni urednik), *Opći religijski leksikon*, 59.

26 Usp. Richard Cavendish, Trevor O. Ling (priređili), *Mitologija: ilustrirana enciklopedija*, 242.

27 Usp. *Isto*, 242.

28 Usp. *Isto*, 242.

29 Usp. Irene Nicholson, *Meksička i srednjoamerička mitologija*, »Otokar Keršovani«, Opatija, 1986, 53.

ljude. Tada nastupa doba kiše koje završava kišom vulkanske vatre i pepela, zatim doba vjetra s vihorom, kad su se ljudi preobrazili u majmune, te na koncu današnje doba, osuđeno na potrese i glad.³⁰ Svako doba simbolizira sunce različitog počela: vode, zemlje, vatre, zraka. U različitim verzijama nailazimo na drugi redosljed počela. Značajno je da je svakom počelu samom bilo suđeno da umre. Tek kad se rodilo Peto sunce, *Nauiolin* (četiri kretanja), posebna počela svijeta mogla su se spojiti i oblikovati živo Sunce današnjice.³¹

Takvo poimanje prožimanja elemenata u jednom objedinjujućem izraženo je u rezbariji poznatoj pod imenom *Aztečki kamen Sunca*, na kojoj je znak koji određuje sadašnji trenutak — kretanje sastavljen od znakova kojima se označavaju četiri prethodna doba: vode, jaguara, kiše i vjetra. Ti su znakovi uključeni u beskonačni prsten Dvadeset znakova, pružajući se u smjeru suprotnom od smjera kazaljke na satu, a sam znak je obuhvaćen dvjema zmijama–godinama.³²

Sličan slijed kataklizmičkih zbivanja — poplava, pomrčina, erupcija i vihora — javlja se u tekstu *Popol Vuh* (Knjiga savjeta naroda Maya). Ljudi prvog doba, napravljeni od zemlje i blata, nikad nisu posve napustili element vodu; prožeti vlagom i lako upijajući, rastapaju se u vodi. Ljudi drugoga doba, koji su načinjeni od drveta, bili su previše kruti i bezosjećajni, nakon što su bogovi »smračili lice svijeta«, pojeli su ih i uništili jaguara i druga stvorenja divljine. U poplavi koja predstavlja kraj prvog doba, vode odozgo stapaju se s onima odozdo, gutajući obzorje i tvoreći kozmički ocean. Tada postaje važno odvojiti vode i zadržati ih odvojenima. Prema *Bečkom manuskriptu*³³, taj je zadatak obavio Quetzalcoatl u liku planeta Venere. Ciklus gibanja Venere između zapadnog i istočnog obzorja, u vidu Večernje i Jutarnje zvijezde, smatra se jamstvom trajnog opstanka svijeta u vremenu.³⁴

3.1.2. Antropologija

Bogovi drevne Amerike stalno su nastojali stvoriti živo biće koje će imati sposobnost prepoznati i obožavati svog stvoritelja. Uvidjeli su da to nije lak zadatak. *Popol Vuh*, knjiga naroda Maya, zapravo je priča o tim njihovim naporima. »Tako bogovi napraviše čovjeka od gline, ali je on bio premekan i nije imao razuma. Nije mogao stajati uspravno i vrlo se brzo raspao u vodi. Onda napraviše ljude od drva, i oni su mogli razgovarati i množiti se, ali nisu imali ni duše ni razuma. Zaboravili su svog stvoritelja i hodali na sve četiri. Bogovi su pustili potopnu kišu da ih uništi, a protiv njih ustadoše čak i stvari koje su oni izumjeli — zemljani lonci, tanjuri, lončići i mlinska kamenja — i optužiše ih da su tvrda srca. Ovi predmeti bili su ostavljeni na vatri da pocrne kao da ne osjećaju boli. Drvene su ljude optužili i psi,

30 Usp. Richard Cavendish, Trevor O. Ling (priređili), *Mitologija: ilustrirana enciklopedija*, 243.

31 Usp. Irene Nicholson, *Meksička i srednoamerička mitologija*, 53.

32 Usp. Richard Cavendish, Trevor O. Ling (priređili), *Mitologija: ilustrirana enciklopedija*, 243.

33 Knjige srednoameričkih naroda koje nisu spaljene u konkvisti prenesene su u Europu i danas su poznate po imenima knjižnica ili obitelji koje ih posjeduju (Borgia, Beč, Dresden, Pariz, Bodley).

34 Usp. *Isto*, 245.

njihove domaće životinje, pa su u općem metežu ti ljudi pretvoreni u majmune koji oponašaju čovjeka, ali nemaju inteligencije.«³⁵

Nakon napornoga pripremnog rada, silaska u podzemlje, kušnji, slavlja i uznesenja, bogovi su ljude ovoga svjetskog razdoblja stvorili od kukuruza. U srednjoameričkim pripovijestima o stvaranju presudnim se smatra nalaženje pravog materijala za tkivo čovjeka, s obzirom na neuspjeh u ranijim dobima. *Popol Vuh* govori o tome kako su Guematz (Quetzalcoatl) i njegovi prijatelji nadugo raspravljali o pitanju tko će nastanjivati današnji svijet i o tome kako su bijeli i žuti kukuruz, smljeveni da bi se dobilo njihovo meso, otkriveni tek lukavstvom u srcu »Planine hrane«. Kad su jednom bili oblikovani, ti su kukuruzni ljudi izazivali daljnje teškoće jer su bili savršeni. Raspolagali su božanskim vidom i mislima, znali proniknuti tajnu četiriju doba svijeta i trenutno znali što se događa bilo gdje u prostoru.³⁶ »Ali upravo u njihovu savršenstvu bijaše njihova propast, jer se bogovi pobojaše da bi ih mogla obuzeti oholost i samopouzdanje, te odlučiše da im ograniče sposobnosti. Veliki bog, Srce neba, dahne maglu ljudima u oči i zamuti im vid tako da postade dahom zamagljeno zrcalo. I u tom istom stanju je čovjek do dana današnjeg: inteligencijom se razlikuje od životinje, ali vidi kao kroz tamno staklo.«³⁷

U Maya, nauk o kukuruзу je na više načina oblikovao njihov život, i nije se samo odnosio na uzgoj kukuruza. Manuskripti detaljno opisuju razvoj kukuruzne ljetine, kao i žrtve koje valja prinostiti kukuruзу na svakom stupnju razvoja. Jedan od glavnih razloga zbog kojeg su Maye strancima pružali politički otpor bilo je očuvanje tradicionalne privrede u kojoj glavno značenje ima kukuruz.³⁸

3.1.3. Vrijeme

Za potpunije razumijevanje značenja i položaja raznih bogova u kozmosu Maya i Azteka potrebno je proučiti njihov kalendar. Maye su smatrali dane živim bićima, zapravo bogovima. Svaki odsječak vremena — dan, mjesec, godina, i tako dalje — bio je određen predmet ili entitet, i nosili su ga božanski glasnici koje su predstavljali brojevi. Samo su četiri boga mogla ponijeti teret nove godine: od njih su dvojica, bog kukuruza Kan i bog kiše Muluc, donosila sreću, a druga su dvojica, Ix i Cauac, bili glasnici nesreće.³⁹

U osnovi kalendara je bio ciklus osamnaestodnevnih razdoblja koja su se množila s dvadeset. Prema tome, $20 \times 18 = 360$ dana. Ovima se dodavalo pet dana »van kalendara« da bi se stvorila godina, *Haab*. Tijekom tih izvankalendarskih dana Maye i Nahue pazili su da ne zaspu, ne svađaju se i ne spotaknu u hodu. Vjerovali su da će ono što učine tada raditi uvijek.⁴⁰

35 Usp. Irene Nicholson, *Meksička i srednjoamerička mitologija*, 55.

36 Usp. Richard Cavendish, Trevor O. Ling (priredili), *Mitologija: ilustrirana enciklopedija*, 247.

37 Usp. Irene Nicholson, *Meksička i srednjoamerička mitologija*, 60.

38 Usp. Richard Cavendish, Trevor O. Ling (priredili), *Mitologija: ilustrirana enciklopedija*, 247.

39 Usp. Irene Nicholson, *Meksička i srednjoamerička mitologija*, 43.

40 Usp. *Isto*, 43.

I Maye i Azteci su dijelili vrijeme i na razdoblja od pedeset i dva dana. Aztečka godina, *Tonalpohualli*, sastojala se od pet dijelova koji su odgovarali četirima stranama svijeta i središtu, i imala točan pandan u pedesetdvo godišnjem ciklusu na kraju kojeg je Sunce ponovno moralo oživjeti ili bi inače nestalo svijeta. Broj 5 je bio u posebnoj vezi sa Quetzalcoatlom i njegovim simbolom *quiuncunxom*, kao i s Venerom, jednim aspektom toga boga. Sinodička revolucija Venere (Quetzalcoatl) iznosi 584 dana, što su Nahue množili s brojem 5, te dobili razdoblje od točno osam godina. U trenu kad bi se solarna godina poklopila s Venerinim ciklusom počinjale su svečanosti i obredi posvećeni Xiuhtecuhtli–Hueheteotlu, bogu godine, bogu središta što stoji usred strana svijeta.⁴¹

Poseban simbolički položaj u kalendaru imao je slijed dana, koji je označavao čovjekovo rođenje, smrt i uskrsnuće. Dvadeset dana, nazvanih »otisci božjih stopala«, prikaz su čovjekova duhovnog putovanja. Taj je put označen prečkama na ljestvama.⁴² Kalendar je pomagao kontrolirati promjenjive sile koje su prirodni dio života, jer je svaki trenutak određen nekom silom koja može oblikovati događaje. Kombinirajući različite elemente moguće je osigurati »dobru kob« za potrebne aktivnosti. Neke kombinacije su nesretne, pa ih je potrebno izbjegavati. Sve promjene u životu zajednice su usklađene s kalendarskim sustavom kako bi osigurale najbolji ishod, kao na primjer rođenje novog člana zajednice, prenošenje moći s umrlog vođe na novoizabranog i slično.⁴³

3.2. Južnoamerička mitologija

Nijedna od južnoameričkih civilizacija nije vladala umijećem pisanja, pa stoga naše znanje o kulturi prije Inka počiva isključivo na arheološkim nalazima. Međutim, kulturu Inka su u vrijeme španjolskog osvajanja podrobno dokumentirali španjolski kroničari, posebno obraćajući pozornost na vjerovanja i obrede naroda koje su susreli. Veći dio mitologije pokrajine Cuzco koju su zapisali, sakupili su i preradili Inke u 15. stoljeću, u vrijeme procvata svoga carstva.⁴⁴ Stoga se najčešće pri spomenu južnoameričke mitologije, zbog njene organiziranosti i strukture, misli upravo na mitologiju Inka.

Opća je pojava bilo očuvanje tijela predaka i osnivača klana, koja bi se osušila i polumumificirala na hladnom zraku planinske visoravni. Religija Inka je bila religija hijerarhijske, teokratske države, koja se zasnivala na principu božanstva kraljevske osobe. Sunce je bilo plemenski bog aristokracije Inka, a vladari su bili personifikacije, predstavnici ili »sinovi« boga sunca. Vjerovali su u boga stvoritelja Viracochu, boga mjeseca, bogove zvijezda i vremena, boga groma i u mnoge manje bogove i duhove.

41 Usp. *Isto*, 45.

42 Usp. *Isto*, 49.

43 Kay Almere Read, Jason J. Gonzalez, *Handbook of Mesoamerican Mythology*, ABC–CLIO, Oxford, 2000.

44 Usp. Richard Cavendish, Trevor O. Ling (priređili), *Mitologija: ilustrirana enciklopedija*, 254.

Prema pokorenim narodima Inke su primjenjivali sistem sinkretizma i apsorbiranja, uklapajući njihova lokalna božanstva i kultove u organiziranu državnu religiju. Čini se da su čak i osnovna mitologija i kult Inka u velikoj mjeri preuzeti od kulta sunca s visočja, sa središtem oko jezera Titicaca, ili su s tim kultom bili povezani. Državna religija Inka bila je visoko organizirana, s hramskim bogoslužjem, svećeničkim staležom, razvijenim ritualima koji su obuhvaćali gotovo sve aspekte života, sa staležom svetih djevica sunca, ispovjednim obredima, pokorom i izopćenjem. Ona nije ukinula primitivniju religiju *huake* i nije mnogo zadirala u široko rasprostranjena vjerovanja u vračanje i magiju, nego je predstavljala nametnuti nacionalni kult i ritual radi očuvanja božanskog veličanstva vladara Inka i njihova carstva.⁴⁵

3.2.1. *Kozmologija i antropologija*

Prema mitu Inka, mjesto stvaranja jest područje oko jezera Titicaca, 150 kilometara jugoistočno od doline Cuzco. Vrlo je vjerojatno da je izvorno pleme Inka preselilo odatle u dolinu Cuzco tijekom 12. stoljeća. Sve verzije pripovijesti o stvaranju svijeta sjedinjuju u jednu shemu različite mitove o porijeklu, jezicima i kulturama različitih naroda koji su potpali pod vlast Inka.

Prema jednoj verziji, bog Viracocha stvorio je Zemlju i Nebo i nastanio Zemlju ljudima. Nije bilo Sunca, i ljudi su se kretali u tami. Nisu bili poslušni svome bogu i on ih odlučio uništiti. Neke je pretvorio u kamen, a ostale utopio u poplavi. Preživjeli su jedino muškarac i žena koji su se nalazili u kutiji i koje je, kad se voda povukla, vjetar odnio u Tihuanaco, glavno prebivalište stvoritelja. Tamo on podigne sve narode i nacije, oblikujući glinene likove i nacrtavši odjeću koju svaki narod treba nositi. Svakom je narodu dao jezik, pjesme i sjeme koje treba sijati. Tad udahne život i dušu u glinu i naredi svakom narodu da siđe pod zemlju i izađe na mjestu koje mu je on označio. Kako je bilo tamno, stvoritelj stvori Sunce, Mjesec i zvijezde i naredi im da pođu na otok Titicaca na istoimenom jezeru i da se odatle vinu u Nebo. Dok se Sunce uspinjalo, obratilo se Inkama i njihovu vodi Mancu Capu, rekavši mu da će oni biti gospodari ostalim narodima. Manco Capac i njegovi sestre i braća sidoše, prema naredbi stvoritelja, pod zemlju da bi izašli na površinu iz spilje Pacaritampo, na mjestu gdje se Sunce prvi put podiglo nakon što je stvoritelj razdvojio dan od noći.⁴⁶

3.2.2. *Osnutak Cuzca*

Iz spilje u Pacaritampu izašla su tri brata i tri sestre. Bijahu odjeveni u duge pokrivače i košulje od najfinije vunene tkanine i imali su mnogo zlatnog posuđa. Jedan od braće, Ayar Cachi, bio je toliko snažan da je jednim zamahom izravnao planine i bacao kamenje uvis do oblaka. Njegova braća bijahu zavidni i prevarom ga namamiše da se vrati u spilju i nađe zlatni pehar. Kad je bio u spilji, zatvoriše

45 Usp. *Isto*, 22.

46 Usp. Richard Cavendish, Trevor O. Ling (priređili), *Mitologija: ilustrirana enciklopedija*, 255.

izlaz nabacavši na nj kamenje, i tako ga zarobiše u planini. Potom osnovaše naselje Tampo Kiru.

Dvojica braće, izjedana grižnjom savjesti zbog toga što su učinili, iznenada ugledaše Ayara Cachija kako leti kroz zrak na velikim krilima od raznobojna perja. Pokušaše pobjeći, ali on reče: »Ne bojte se; došao sam jedino zato da se carstvo Inka proslavi. Zato napustite ovo obitavalište i idite sve dok ne stignete do doline gdje ćete osnovati Cuzco. A ja ću stalno moliti boga kako biste ubrzo stekli veliku snagu; ja ću ostati na obližnjem brežuljku u liku u kakvom me sada vidite, a vi i vaši potomci zauvijek ćete slaviti i štovati to mjesto i nadjenut ćete mu ime Huanacauri. Probušit ćete uši na način kako vidite kod mene, i to će biti znak da vas nadalje štiju, slave i strahuju od vas.« Kad je to rekao, oni vidješe da nosi zlatne naušnice.

Braća pođoše prema brežuljku zvanom Huanacauri i na njegovu vrhu ugledaše još jednom Ayar Cachija, i on im reče da oni koji budu promaknuti u vitezove i smatrani plemenitima trebaju nositi ukrasne rese ili krunu carstva. Kad je Ayar Cachi to rekao, zajedno s još jednim bratom preobrazi se u kamen. Treći je poveo sestre i došao na mjesto današnjeg Cuzca, te se prozvao Manco Capac, što znači kralj i bogati gospodar. Tu je osnovao novi grad, čija je prva zgrada bila mala kamena kuća pokrivena slamom koju je nazvao Coricancha, »spremište zlata«. Mnoga plemena su živjela u okolini Cuzca, ali im Manco Capac nije učinio ništa našao; oni se pak nisu sporili s njime, već su bili zadovoljni njegovim prisustvom. Manco Capac je lijepom riječju i ljubavlju privukao mnoge ljude u svoju službu. Kad je umro, načinjen mu je kip i štovao se kao dijete Sunca. (Prema Ciezju de Leonu, 1553)⁴⁷

4. Zaključak

Znanstvenici se slažu o astronomskim aspektima ugrađenim u sve značajne građevine starih civilizacija, pa tako i one pretkolumbovske Amerike. Piramide, hramovi, spomenici ne nastaju spontano. Imaju svoje dublje značenje u svakom pogledu izgradnje i uporabe, od mitoloških, kozmoloških, astronomskih i socijalnih elemenata.

Teotihuacan, Tikal, Chichen Itza i Cuzco nisu jednini sveti gradovi pretkolumbovske Amerike, ali su izdvojeni zbog svoje evidentne povezanosti sa »sakralnom arhitekturom« i »sakralnom geografijom«. Pritom se misli na posebnu pozornost pri izboru mjesta nastanka gradova i pojedinih građevina, s obzirom na prirodu i prirodna »sveta« mjesta, te na orijentaciju, položaj, usklađivanje graditeljskih elemenata s cjelokupnim svemirom. Ništa nije slučajno; strane svijeta, položaj zvijezda i planeta, ekvinočij i solsticij — svi su ti elementi utkani u planiranje gradova.

Dakle gradovi nastaju planski, a piramide i hramovi zauzimaju centralna mjesta, a ponekad se s obzirom na njih izgrađuje i svaka druga zgrada. Sakralne gra-

47 Usp. Richard Cavendish, Trevor O. Ling (priređili), *Mitologija: ilustrirana enciklopedija*, 257–258.

đevine čine okosnicu grada. Simboli i mitološki prikazi sastavni su dijelovi građevina i promjenama u prikazima možemo doznati i o socijalnim, religijskim i političkim mijenama.

Šamanizam je pojava unutar religioznog života neke zajednice ili društva koju obilježava osoba nazvana šaman, koja je sposobna izazvati i doživjeti ekstatičko iskustvo. Takvo iskustvo podrazumijeva izvantjelesno putovanje duše. Osim upravljanja ekstatičkom tehnikom, što je šamanova glavna osobina, njegova je uloga iscjeliteljska i ritualna.

Želimo li nešto zaključno reći o mitovima Srednje i Južne Amerike, preostaje nam da pokušamo uočiti neku zajedničku potku, misao, obrazac. Mitološka pripovijest je toliko šarolika i bremenita značenjima da bi svako skraćivanje značilo i osiromašenje, pa ponekad i gubljenje važnog u poruci.

Početak je naravno stvaranje. Cijela mitologija kreće uvijek od stvaranja; govori se o tome kako je nešto stvoreno, kako je počelo postojati. »Mit saopćava kako je, zahvaljujući djelovanju nadnaravnih bića, jedna stvarnost dostigla postojanje, bilo to cjelokupna stvarnost, kozmos ili samo fragment: otok, biljna vrsta, ljudsko ponašanje ili ustanova.«⁴⁸ Za mitove stvaranja Srednje Amerike značajni su opetovani pokušaji pri stvaranju svijeta i čovjeka, u kojima značajnu ulogu igraju različiti elementi (voda, zemlja, zrak) i materijali (kukuruz!). U samim ponavljanjima pri stvaranju naglašen je i princip vremena, razdoblja. Vrijeme im je bilo fenomen koji su posebno poštivali. Nastanak kalendara i rituala u svezi dana, mjeseca i godina čini velik dio mitologije. Najznačajniji bogovi su bili Quetzalcoatl, Tlaloc i Huitzilopochtli.

Religija Inka je bila religija hijerarhijske, teokratske države, koja se zasnivala na principu božanstva kraljevske osobe. Plemenski bog Inka bilo je Sunce, a vladari su bili personifikacije ili »sinovi« boga Sunca. Najvažniji bog bio je Viracocha, bog stvoritelj.

Od pojave čovjeka na američkom kontinentu nailazimo i na manifestacije religijskog života. Povjesničari i arheolozi se slažu da najvjerojatnije nije bilo kontakata između Starog i Novog svijeta nakon neolita, međutim interesantno je da postoje neki zajednički obrasci u kozmološkim i antropološkim tumačenjima. Npr. kozmološka priča o velikoj poplavi javlja se i u srednoameričkoj i južnoameričkoj mitologiji, a jasno podsjeća na biblijsku pripovijest o velikom potopu. Zanimljiva je i sličnost u antropološkoj slici čovjeka. Opetovani pokušaji njegova stvaranja događaju se sve dok čovjek ne ostvari svoju potpunu strukturu: tijelo, duh i dušu. Kršćanska antropologija također donosi takvu strukturu čovjeka, a zajednička im je i tvar od koje je čovjek građen: zemlja, odnosno »prah zemaljski«.

Budući da na američkom kontinentu uočavamo manifestacije religioznosti od same pojave čovjeka, možemo zaključiti kako je religioznost jedna od njegovih temeljnih karakteristika, te da je čovjek uistinu »homo religiosus«.

48 Mircea Eliade, *Mit i zbilja*, Matica hrvatska, Zagreb, 1970, 9.

The Religions of Pre–Columbian America

Željka Winkler

Summary

This essay examines the religious life of the inhabitants of Pre–Columbian America, that is of Central and South America, up until the 16th century. The method used is the phenomenological method of concentric circles. The body of this research paper constitutes an analysis of holy cities, holy men — shamans — and the mythology of a people. The holy cities of Teotihuacan, Tikal, Chichen Itza and Cuzco are a manifestation of the link between architecture and the principles astronomy and sacral art. Ancient American societies all had their shamans — holy men who had the ability to travel to »the other world« by means of ecstatic shamanic technics. The final chapter discusses Pre–Columbian America's world of mythology which explains the creation of the universe and of man in Central American and South American mythology.